

סקירת ספרים

הרדיו הפיראטי בישראל

יחיאל לימור וחנן נוה, חיפה: פרדס הוצאה לאור, 2007, 253 עמודים

עמית שכטר*

שני גורמים ממריצים את אופן האסדרה (רגולציה) של כלי התקשורת האלקטרוניים: מחד גיסא סיפור האהבה הבלתי מתפשר של הישראלים עם אמצעי תקשורת אלקטרוניים, הבא לידי ביטוי באימוצם לחיקו בקצב מעורר השתאות בכל קנה מידה השוואתי לאומות העולם, ומאידך גיסא "קביעת עובדות בשטח" בכל הקשור לצורת השימוש בכלי תקשורת אלה באופן המחייב את השלטון להיכנע לרצון הציבור. דוגמאות לא חסרות: טלוויזיות היו בארץ עוד בטרם יצאה בת קול ראשונה מרוממה, וההחלטה על הקמת טלוויזיה ישראלית הייתה כרוכה בעובדה שעשרות אלפי מכשירים שייבאו ישראליים למדינה ללא שירות טלוויזיה כווננו לקלוט שידורים ממדינות שכנות שמרביתן (למעט קפריסין) היו עוינות. משהחליטה הממשלה למחוק את הצבע משידורי הטלוויזיה, בין היתר על שום ש"החומר המקומי 'החיזור' המשודר בשחור-לבן יועמד בצל החומר הצבעוני מחוץ-לארץ, והצופים בטלוויזיה ימאסו בחומר המקומי, וכך תחטיא רשות השידור את תפקידה כשירות שידור ממלכתי, 'לשקף את חיי המדינה, מאבקה, יצירתה והישגיה; לטפח אזרחות טובה"¹, רבבות ישראלים שלא יכלו "להתאפק" רכשו בהמוניהם את ה"אנטי מחיקון" שהשיב את הצבע ללחיי כוכבי הוליווד שעל המסך, ובעקבות כך הביאו להנהגת שידורי צבע בישראל. ומאות אלפי משקי בית עירוניים שבחרו להתחבר לשידורי כבלים שסופקו באיכות ירודה על גבי תשתיות מאולתרות, בין היתר בידי גורמים מן העולם התחתון, אילצו את

* ד"ר עמית שכטר הוא assistant professor במחלקה לטלקומוניקציה ומנהל משותף של המכון לחקר מדיניות המידע באוניברסיטת Penn State (schejter@psu.edu).

הממשלה והכנסת להפוך את ישראל למדינה הראשונה ככל הנראה שהונהגו בה שידורי טלוויזיה בכבלים עוד לפני שהונהג בה שידור רב-ערוצי קרקעי. נוכח "מסורת מכובדת" זו, המשלבת את ההשתאות מפלאי הטכנולוגיה עם הנכונות "לעגל פינות", שלא לומר לעבור על החוק כדי ליהנות מ"פלאים" אלו, בולטת באופן יוצא דופן ההתנהגות הציבורית והשלטונית בכל הנוגע לשידורי רדיו ללא רישוי, שידורים שהמחקר על אודותיהם עומד במרכזו של הספר "הרדיו הפיראטי בישראל" מאת יחיאל לימור וחנן נוה. לאורך 253 עמודי הספר בונים לימור ונוה תחנת ביניים במעקב ארוך השנים אחרי תופעה שהם מכנים כמו את ספרם, "רדיו פיראטי"; תחנת ביניים, על שום שלימור פרסם בשנות התשעים שני מחקרים מקיפים על אודות תופעת הרדיו הבלתי מורשה, ולימור ונוה עצמם מכנים את פרק הסיכום של הספר "הרדיו הפיראטי לא רוצה למות". אלא שבנוסף למעקב אחרי התחנות עצמן, שמספרן גדל פי כמה וכמה בין הדוח הראשון מ-1995 ובין הספר הנוכחי, שכתבתו הושלמה ב-2007, שואפים המחברים למקם את תופעת הרדיו הבלתי מורשה בניתוח אקדמי המנסה להבהיר את התופעה תוך כדי הישענות על דיסציפלינות שונות בתחום מדעי החברה: לימודי התקשורת, סוציולוגיה, מדעי המדינה והכלכלה, ובאופן פחות מאלה – מן הזווית המשפטית, אף כי הם סוקרים בפירוט רב את המצב החוקי ואת ההיסטוריה החקיקתית בכל הנוגע לשידורי רדיו בלתי מורשים, כמו גם את אזלת היר בכל הקשור לאכיפת חוקים אלו.

אלא שהזווית המשפטית היא שצריכה להיות נקודת המוצא לדיון כולו, שכן ה"פיראטיות" של התחנות שבהן מדובר נובעת מן הדרישה שבדין לרישוי פעולות בזק ושימושים בספקטרום לצד האיסור שבדין בדבר הקמת תחנות רדיו וקיום שידורי רדיו ללא היתר מפורש של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. אלמלא הייתה דרישת רישוי, לא היה יסוד "פיראטי" במעשה השידור. השידור עצמו איננו אפוא "פיראטי" מבחינה ערכית מוחלטת, אלא רק יחסית להסדרים אדמיניסטרטיביים שנעשו ביחס לספקטרום התדרים. נקודה זו מקבלת משנה תוקף אם ננתח את זהות הקבוצות העומדות מאחורי התווה ובוהו כביכול שמתעדים לימור ונוה בפירוט כה רב והבאה לידי ביטוי בלוח 3.1, המשתרע על פני 22 עמודים ומפרט בגופן המיועד לחדי עין בפרטי פרטים ובהערות שוליים נרחבות את זהותן של מאות התחנות שצמחו וקמלו בישראל בין 1991 ל-2006.

אפשר לדעתי לומר שמעבר להיות הרדיו הבלתי מורשה בישראל סממן לשסעים החברתיים המפורטים בפרק הרביעי, "הרקע והסיבות לצמיחת הרדיו הפיראטי בישראל", הוא גם מראה ומקרה מבחן היכול לשמש משל לחברה הישראלית וליחסה האמביוולנטי לחוק ולמשפט. הדבר בא לידי ביטוי במיוחד ביחס השלטון, ובמיוחד הכנסת, לשתי תחנות הרדיו הבלתי מורשות הפופולאריות

ביותר שפעלו שנים רבות והטביעו חותם של ממש על הרדיו הישראלי: "קול השלום" מזה ו"ערוץ 7" מזה, שתי תחנות שאליהן מתייחס הספר בהרחבה. דיון אחד אפשר לקיים ביחס להשפעתן של תחנות אלו על תוכני הרדיו בישראל. כפי שמציינים לימור ונוה, "קול השלום", על מוזיקת הפופ המערבית שבקעה ממשדריו, הביא את רשות השידור להקים בתגובה את רשת "ג" בשנות השבעים. הקמת רשת "ג" היוותה ללא ספק זרז לתהליך הבלתי הפיך של האמריקניזציה התרבותית של ישראל, עד ש"חזרה בתשובה" בשנות התשעים, כאשר קמו לה תריסר חקיינים בדמות הרדיו האזורי המורשה, והיא החלה לשרד "רק מוזיקה ישראלית" במהלך שהחזיר אותה לצמרת התחנות המואזנות בישראל. אלא שמפנה זה אי-אפשר להבינו בלי לזהות בו את השפעתה של התחנה הבלתי מורשית הראשית של שנות התשעים, "ערוץ 7", שהמוזיקה הישראלית (נכון יותר לומר במקרה זה "השירים העבריים") הייתה המרכז הבידורי בשידוריה האידאולוגיים. האם היו "קול השלום" ו"ערוץ 7" בגדר מובילים וקובעים של הטעם הישראלי, או שמא נבעה הפופולאריות שלהם ממתן מענה לצרכים שהמסגרות המורשות לא נתנו? זו שאלה ראויה הדורשת תשובה מזווית ראייה נוספת שאיננה מופיעה בספר – לימודי התרבות.

אלא שמעבר לשאלת הביצה והתרנגולת בנוגע לטעמים ולתכנים, נדמה ששאלת קיומן ארוך השנים של התחנות "קול השלום" ו"ערוץ 7" הייתה ההכרזה השלטונית שראוי להן שיתקיימו, ועל כן לא רק שלא נעשה מאמץ אמתי לסגורן, אלא שהשלטון יותר מ"קרץ" שהוא מעוניין בהמשך שידוריהן, כמפורט בעיקר בפרק החמישי של הספר, העוסק במערכת הפוליטית והמשפטית. ה"תמיכה" מכלילת בשידורי "קול השלום" באה לראשונה לידי ביטוי בתיקון חקיקה מקיף שנעשה בפקודת הטלגרף האלחוטי בשנת 1981, פקודה שעד לאותה עת הייתה למעשה דבר החקיקה היחיד שהסדיר את פעילות השידורים בישראל למעט חוק רשות השידור. התיקון נותן בידי הממשלה כדי להתמודד עם "איום" חדש על חיי התרבות של המדינה – שידור טלוויזיה מאנייה בשם "אודליה", שעמדה לעגון מול חופי ישראל ומחוץ למים הטריטוריאליים שלה, ממש כמו "ספינת השלום", שממנה בקע שידור הרדיו של "קול השלום". אלא שהחוק החדש עסק אך ורק בשידורי טלוויזיה. ההזדמנות "להיפטר" משידורי הרדיו לא נוצלה באותה הזדמנות, אף שהמנגנון החוקי שנוצר כדי "לחנוק" את שידורי ה"אודליה" – איסור שיתוף פעולה במכירת פרסומת – יכול היה באותה מידה של אפקטיביות לחסל גם את שידורי "קול השלום", שניזונו אף הם באופן חלקי מפרסומת מסחרית. האיסור לתמוך באמצעות פרסומת בתחנות בלתי מורשות הפך לדבר חקיקה רק בשנת 2004, וכפי שמציינים לימור ונוה, רק משום שחלק

מן השידורים נתפסו כמסכנים חיי אדם בשל ההפרעות שהם מסבים לתקשורת כנמל התעופה בן-גוריון.

ההיתר מכללל שניתן לשידורי "קול השלום" הוא שאפשר גם למתנגדי השלום להשיק ספינה בשם "ארץ הצבי" בשנות השמונים ולשדר ממנה את שידורי "ערוץ 7" הימני. עצימת העיניים המוקדמת נמשכה גם כעת, אלא ש"ערוץ 7", שעיקר שידוריו היו הטפה אידאולוגית לעמדות הימין הקיצוני הישראלי לצד שירים עבריים, חרג מן המסגרת שהנהיג קודמו השמאלני בשני הבדלים: ראשית, שידוריו לא נעשו מן הים; הספינה הייתה כסות לכך שהשידורים נעשו מהתנחלות בשטחים המוחזקים בידי צה"ל; ושנית, בשלב מסוים בשיאו של המאבק נגד ההסכמים שיום ראש הממשלה המנוח יצחק רבין עם נציגי העם הפלסטיני באותם שטחים, שולבו בשידורים דברי הסתה שקשה היה להתעלם מחומרתם, במיוחד לנוכח ההפגנות האלימות שהסתיימו ברציחתו של רבין בידי איש ימין קיצוני מטעמים אידאולוגיים.

אלא שגם ממשלת רבין לא עשתה הרבה לסגירת התחנה, ולימור ונוה אף מתארים כיצד יורשו המידי של רבין, שמעון פרס, ניסה למשוך את הימין לממשלתו באמצעות הכשרת התחנה שקראה לשותפו לתהליך השלום "בוגד". משנבחרה ממשלת ימין זמן קצר לאחר הרצח, הפכה הקריצה השובבה ל"ספינת השלום" מ-1981, שבינתיים חדלה משידוריה, לחקיקה מפורשת שיזמה הממשלה ב-1999 ואשר כוונה למתן לגיטימציה בדיעבד ל"ערוץ 7", בהנמקה המסתמכת על משך הזמן שפעל. החוק קבע שרק תחנות שהפרו את החוק לאורך זמן זכאיות יהיו לרישיון קבע רטרואקטיבי, ואילו עשרות התחנות שצצו עד אז ברחבי הארץ והתקיימו רק זמן קצר, לא יהיו זכאיות לאותה חנינה בדיעבד. רק בית המשפט העליון הפך את הפארסה הזו לבלתי חוקתית בעליל, כאשר פסל את תיקון החקיקה מטעמי פגיעה בעקרון השוויון.² היש משל קולע יותר לתהליכים החברתיים המאפיינים את מדינת ישראל, הבאים לידי ביטוי בקשר שבין טכנולוגיה, חוק, אכיפתו ו"קביעת עובדות בשטח" כמיטב המסורת הציונית של "עוד דונם ועוד עז"?

גם "קול השלום" וגם "ערוץ 7" סללו אפוא את הדרך למאות חקייניהם הנסקרים בספר, ואף כי לטענת המחברים אי-אפשר לראות בשידור הבלתי מורשה בישראל שידור חתרני במהותו, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שאי-הלגאליות של "ערוץ 7" כרוכה גם באי-הלגאליות של ההתנחלויות שמהן שידר, ושבהן הפכה לשיטה – "קביעת עובדות בשטח" והתעלמות משלטון החוק לא רק בעניין שידורים.

אך המניע להשקתו של "ערוץ 7" לא היה הפרת חוק לשם הפרת חוק בלבד. הוא נבע מהרגשתם של המתנחלים שקולם אינו נשמע במסגרת שידורי הרדיו

המורשים. מניע זה עמד גם בבסיס השקתם של שלל ערוצים שהספר מתאר בהרחבה ואשר זכו לכינוי "ערוצי הקודש" אשר התיימרו להשמיע את קולה של האוכלוסייה החרדית-ספרדית. כמו המתנחלים הבינו גם חברי קבוצה זו (וגם רבים מן הפלסטינים הישראליים שהספר מונה חמישים תחנות שהוקמו בעבורם) את השיטה כ"תפוס כפי יכולתך". ההכרה בהדרתן של אוכלוסיות אלו מן השידור איננה יוצרת בהכרח לגיטימציה לפעולה חד-צדדית שלא במסגרת החוק, אלא שנדרשת הבחנה בין ה"שסע" וההשתקה ובין אווירת ה"מערב הפרוע" שפשתה בתחום זה גם כניסיון להבין את תהליך הכרסום בשלטון החוק בישראל.

דפוס הפתרון שנבחר לבסוף בידי מנהיגות הציבור החרדי-ספרדי מבוסס על הלקח שנלמד מפרשת החקיקה הרטרואקטיבית בעניין "ערוץ 7". במקום להכשיר בדיעבד ערוץ בלתי מורשה, ביקשה מפלגת ש"ס, המייצגת את הציבור החרדי-ספרדי, בעת חברותה בקואליציה, הן בשנות התשעים הן בעשור הראשון של שנות האלפיים, לתקן את החוק ואת התקנות ולאפשר הענקת רישיון ספציפי לתחנה שתשרת את הציבור הזה. הדרך להגיע לחקיקה או אסדרה שתאפשר מה שקהילה זו רואה כצורך אמתי הייתה הטלת האחריות המיניסטריאלית לשידורי הרדיו על השרים המייצגים אותה בממשלה, כדי שאלה יעשו ליצירת המסגרת החוקית הראויה. אם נלמד לקח אחד מפרשת "ערוץ 7", הריהו עליונות שלטון החוק (לפחות לכאורה). אלא שלצד העיסוק ביצירת תחנה בעלת גוון חרדי-ספרדי, לא נעשה מאמץ לחסל את מאות התחנות האחרות הפועלות ללא רישוי, כפי שמעידים הרשימה המופיעה בספר ותיאור השביתה בנמל התעופה בן-גוריון שאותה נקטו עובדי הנמל מחשש לבטיחות הטיסה ממנו ואליו בשנים 2006 ו-2007 בשל ההפרעות בשידורי הרדיו שגורמים השידורים הבלתי מורשים.

תרומתו של הספר היא אפוא ביצירת הציבור הראשון בין התיעוד ארוך השנים של התופעה הבלתי שולית הזו בתקשורת הישראלית ובין מודלים תאורטיים. הניתוח דלעיל – הרואה ברדיו הבלתי מורשה הן מורה דרך תוכני לרדיו בישראל הן מורה דרך ערכי לתפקידו של שלטון החוק באסדרת שידורים, ובעצם מעין משל לתרבות השלטון בישראל – איננו מופיע בו. לטעמי, הדבר נובע מכך שבעוד שהמחברים מציעים דגם חדש לסיווג התחנות הבלתי מורשות המבוסס על תיעוד מפורט של היבטים רבים ביחס לכל תחנה ותחנה והאמור לאפשר להגדירה במדויק, הם ממשיכים להגדיר את הרדיו הבלתי מורשה כ"פיראטי", ובכך באופן תת-מודע מעבירים לקורא מסר כי מדובר בתופעה שלילית, אף כי אין הדבר בהכרח כך.

גם ההתייחסות לעתידו של הרדיו הפיראטי בפרק הסיכום של הספר מתייחסת אליו כאל גורם שלילי בהכרח. ראוי לבחון אם אין במאות התחנות הבלתי מורשות, ובמיוחד בקיומן המאופיין של תחנות בעלות גוון אידאולוגי מוצהר

ומובהק, משום ביטוי לגיטימי ואפילו נדרש ומתבקש של מיעוטים המרגישים מושתקים בשל אסדרת היתר של השידור בישראל, וראוי גם לנתח את התופעה ככזו היוצרת דווקא שיח בנושאים ובשיתוף קהלים שמקומם על הכיל (סקאלה) שבחסות השלטון מוגבל ומוצנע. כפי שציינתי בתחילת הסקירה, דגם ההתנהגות ה"מסורתי" במקומותינו הוא שהמדינה נכנעת ללחץ הציבורי ומאפשרת לציבור בסופו של דבר להשתמש בטכנולוגיה חדשה שהוגבלה זמן מה. בתחום שידורי הרדיו דווקא, לא ראינו ניסיון לגבש מדיניות שכזו, למשל באמצעות הענקת רישיונות לשידורים בעוצמה נמוכה (low power FM), בדומה למקובל בארצות הברית.

ההתייחסות של לימור ונוה לסוגיית ה-low power FM היא דוגמה לתרומה נוספת של הספר: סקירת התופעה בארצות אחרות. אכן, רדיו בלתי מורשה הנו כלי ביטוי אותנטי של אוכלוסיות מושתקות במדינות רבות, ומדינת ישראל איננה יוצאת דופן בכך. לצד ההכרה בבין-לאומיות התופעה ראוי היה שקובעי המדיניות בישראל ינסו להיות יצירתיים כמו כמה מעמיתיהם שמעבר לים בניסיון לעודד את השיח הציבורי במקום להתמקד רק בניסיון (שאינו צולח) להשתיק את הקולות. בנוסף לכך הספר מרים תרומה חשובה בתעדו את המסגרת החקיקתית הנוגעת לתופעה. לפיכך חבל שאין בספר אינדקס שיאפשר לקורא המעוניין במראה מקום ביחס לחלקים מן התופעה, למצוא אותם בקלות. הערה אחרונה זו נוספת לרושם הכללי שאיכות הפקת הספר בהוצאת פרדס, ובמיוחד עריכת הלשון, מותרות טעם לא טוב ופוגעות בלמידה ממקור יחיד, ייחודי וחשוב זה לנושא כה מרכזי בספרות תקשורת ההמונים בשפה העברית.

הערות

- 1 כדברי בית המשפט העליון בבג"ץ 112/77 יצחק פוגל ואח' נ' רשות השידור ואח'.
- 2 בג"ץ 1030/99 ח"כ חיים אורון נ' יו"ר הכנסת.